

Perecz László

A nemzeti nyelvtől a „nemzeti filozófiáig”*

A „magyar filozófia” fogalmának jelentésváltozatai a reformkori Akadémia bölcséleti vitáiban

„Eljő az idő, mellyben nemzetünkre is kegyesb szemekkel mosolyogván az ég, a' tudományos esmeretek' szerelme elevenebben felébred, 's köz szükséggé válik, mellyben a' nyelv a' tökélet' magas fokára jutván, Múzsáink csak honi nyelven hirdetendik a' tudományok' virágait. Akkor nemzetünk' bélyegző vonásaival öszeolvadva, fog előállni a' magyar philosophia, minden egyéb tudományokat lelkesítő sugárral elevenítendő, 's a' nemzetünkben lakozó lelki tehetségeket eddig nem esmért fokra kifejtendő.”

(ALMÁSI BALOGH 1834, 190.)

Az 1825-ben alapított Magyar Tudományos Akadémia, ismeretesen, a „kultúr-nemzet”-teremtés intézményeként jön létre: a megszülető új nemzet nyelvének és kultúrájának létrehozásában kell szerepet vállalnia. Feladata a tudományok és az irodalom nemzeti nyelven történő művelésének elősegítése lesz. Az alapítók, a romantika nemzeti ébredési mozgalmának képviselői tökéletesen tisztában vannak a bölcsélet szerepével a nemzeti kultúra szervezésében, az intézmény létrehozása során kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak tehát a filozófiai tudományoknak. A megszervezett hat tudományos osztály sorában a filozófiai osztály ennek megfelelően a második, mindjárt a nyelvtudományi osztály után következik. Az Akadémia első évtizedeinek rendezvényei és kiadványai valóban jelentős szerepet játszanak a filozófiatudomány meghonosításában.

Az előadás e már többször történeti-filozófiatörténeti földolgozás tárgyává tett folyamat (KORNIS 1930; PACH 1975, 56–61; PERECZ 2002a) meghatározott szempontú elemzését nyújtja. A reformkori akadémiai kiadványok – *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, a *Magyar Akadémiai Értesítő* és a *Tudománytár* – filozófiai anyagát földolgozva, arra a kérdésre keres választ: a közlemények gondolatmenetében mi a viszonya nemzetnek és filozófiának? Közelebbről: milyen jelentésváltozásokat mutat a „nemzeti filozófia” és a „magyar filozófia” fogalma? A közlemények nemzetfogalma ugyanis olyan retorikai alakzatnak tűnik, amely a nemzet és a filozófia viszonyát egymástól eltérő diskurzusokba helyezi. Az előadás gondolatmenete – egy átfogóbb, a „nemzeti filozófia” toposzának teljes történetét földolgozó kutatás részeként – azt a folyamatot igyekszik föltárni, amelynek során a „magyar filozófia” gondolata a filozófia magyar nyelvű művelésének programjából a *par excellence* „magyar nemzeti filozófia” követelésévé válik.

* Ez az írás egy hosszabb – az érvelést részletes idézetanyaggal alátámasztó – tanulmány rövidített változata. A konferencián, szabadelőadás formájában, ennek a rövidített változatnak is csupán a vázlata hangzott el.

A folyamat meghatározó állomásait, úgy tűnik, a „magyar filozófia” fogalmának három, egymástól különböző fölfogása képezi. A „magyar filozófia”, egyszerűen szólva, jelenthet magyar nyelvű filozófiát, jelentheti a magyar kultúra újonnan intézményesülő/intézményesítendő szféráját, illetve jelenthet sajátképpen magyar, a nemzet karakterével adekvát nemzeti bölcseletet.

MAGYAR NYELVŰ FILOZÓFIA

A kiindulópont tehát a „magyar filozófia” magyar nyelvű filozófiaként történő értelmezése. A magyar filozófiát ebben az elsődleges értelmezésben az teszi magyarrá, hogy magyar nyelven szólal meg. Ez az értelmezés a magyar bölcseleti nyelv kialakításának ekkor már több mint másfél évszázados hagyományába illeszkedik: az Apáczai Cse-re Jánossal elinduló (APÁCZAI 1655), majd hosszú megszakítottág után Sartori Bernáttal újrainduló (SARTORI 1772) folyamathoz kapcsolódik (Balázs 1987, Kornis 1994, Laczkó 2003). A folyamat éppen ekkor, a reformkor idejére gyorsul föl: a még latin nyelvű kontribúciót is fölvonultató Kant-vitát követő kortársi Hegel-vita immár egészében magyar nyelven zajlik – a nemzeti nyelven történő filozofálás pedig határozottan elősegíti a kortárs filozófiák terminusainak meghonosítását, és számottevően hozzájárul a magyar nyelvű filozófia terminológiájának megszilárdulásához (Horkay 1970; Steindler 1988, 123–132; Mészáros 2000, 117–130; Perecz 2003a).

Az erre vonatkozó gondolatmenetek közös kiindulópontja a nemzeti nyelv hegemoniájának hangoztatása. „Hazánkban ugyan több nyelv divatos mint szükség; de a’ nemzeti érdekek’ országos létege, úgy szólván kirekesztőleg, a’ magyar, ’s csak e’ nyelv hat a’ nemzet’ szívére, belső életére!” (Szontagh 1842, 143.) A bölcselet magyar nyelve az érvelésekben egy negatív és egy pozitív összehasonlítás tárgya lesz: negatíve a tudomány latin nyelvével állítják szembe, pozitíve pedig az irodalom magyar nyelvét állítják elé példaként. A latin tudományosság tehát, az egyik oldalon, meghaladandó hagyománynak számít: a latin valamiféle pusztuló, beteg, holt nyelvnek minősül (Almási Balogh 1834, 179; Szilasy 1840, 94). Az irodalmi magyar ezzel szemben, a másik oldalon, a követésre méltó példává válik: növekvő, egészséges, élő nyelvként szerepel (Guzmics 1840, 147–148; Szilasy 1840, 94–95). A bölcseleti nyelvnek az irodalmi nyelvre épülése ebben a német idealizmus hatását mutató fölfogásban törvényszerű fejlődést jelent: „Az ember játszi gyermekkorából, a’ komoly philosophia vidám phantasia’ öléből, a’ meghatározottabb philosophiai nyelv költészi, szabadon változékony, és hullámzó nyelvből fejlett ki.” (Guzmics 1840, 143.)

A közlemények egyszerre egymást kiegészítő és egymással vitatkozó állásfoglalásai határozott elképzeléseket fogalmaznak meg arról, milyen legyen a kialakuló magyar filozófiai nyelv, illetve hogyan lehet közreműködni a kialakításában.

A nyelvfejlesztési elképzelések háttérében a nemzeti nyelv és a nemzetkarakter szükségszerű összefüggésének tétele áll: „az úgy nevezett philosophusi nyelv, ha föltalálatnék is, soha a’ nemzeti nyelvek’ hiányát nagy általánossága miatt ki nem pótolhatná, azért mert a’ nemzeti nyelv, úgy illik a’ nemzeti jellemhez, mint az emberbőr az emberi testhez.” (Hetényi 1846, 26–27.) A kialakuló filozófiai nyelv jellemvonásaival kapcsolatban határozott igényként fogalmazódik meg, hogy a bölcseleti műnyelv terminusai fokozatosan, valamiféle szerves fejlesztés nyomán formálódjanak ki (Hetényi 1837, 118; Horváth 1840, 77; Szilasy 1840, 95). A szerves nyelvfejlesztés jegy-

ben ugyanakkor, egyfelől, nem szabad idegenkedni az új terminusok bevezetésétől (GUZMICS 1840, 148–149), másfelől lehetőség szerint kerülni kell az idegen terminusokat (SZILASY 1840, 96).

A magyar filozófiai nyelv kialakításában való közreműködés pedig valamennyi filozófiai író kötelességének minősül (GUZMICS 1840, 231; SZILASY 1840, 93). Arról azonban, hogy ez a közreműködés konkrétan milyen keretek között és milyen formában valósuljon meg, hosszas és alapos viták bontakoznak ki. Működésének első évtizedeiben az Akadémia filozófiai osztálya, lehet mondani, a legintenzívebben és a legmélyebben ezt a kérdést pertraktálja. Sürgetés hangzik el a filozófiai műnyelv „megvizsgálása”, „kiegészítése” és „megállapítása” tárgyában (SZILASY 1847a, 32), majd a műnyelv egészének „munka alá vételét” „idő előttinek” és „céliránytalanoknak” minősítő határozat születik: eszerint „ezentul mindenik tag, ha dolgozás közben új műszót alkot, ezt az osztály' üléseiben terjeszsze elő, valamint ha valamely idegen nyelvű műszó' magyarítása iránt kétségei volnának, az ülés' közre munkálását kérhesse, melly uton a' kitűzött cél, t. i. a' philosophiai műnyelv' kiegészítése és összhangzásba hozatala idő' jártával minden elhamarkodás és erőltetés nélkül elérhető” (SCHEDIUS 1847a).

A filozófiai nyelv fejlesztésének és egységesítésének törekvése hozza létre a korszak filozófiai tudományosságának talán legjelentősebb teljesítményét, a legelső önálló magyar nyelvű bölcséleti fogalomgyűjteményt, a *Philosophiai műszótárt* (1834). Az egyes tudományszakok terminológiájának összegyűjtésére és egységesítésére irányuló akadémiai fölhívás nyomán elkészülő mű alapos munkával összegyűjtött anyaga a teljesség igényével közli az egyes szakterminusok különféle magyar fordításait, használatukra nézve azonban nem fogalmaz meg javaslatokat, így csak csekély mértékben képes csökkenteni a korszakban még uralkodónak mondható szaknyelvi zűrzavart (GÁLDI 1957, 454–460).

INTÉZMÉNYES MAGYAR FILOZÓFIA

A „magyar filozófia” fogalma a második értelmezésben a nemzeti kultúra éppen intézményesülő/intézményesítendő szféráját jelöli. Ez az előzőre épülő, ám az előzőtől határozottan megkülönböztethető értelmezés a magyar filozófiát nem csupán magyar nyelven megszólaló filozófiának tekinti: a magyar kultúra más területektől elkülönülő, önálló területeként fogja föl. A nyelvi értelemben fölfogott magyar filozófia, egyszerűen szólva, magyar nyelvű filozófiai szövegeket jelent, az intézményes értelemben fölfogott magyar filozófia ellenben sajátos kultúrterületet: föltárt és számon tartott hagyományokkal, meghatározott és differenciált diszciplináris tagolódással, egyértelmű és világos feladatokkal, mindösszesen tehát magas fokú intézményesítettséggel. A „magyar filozófiának” ez az értelmezése – az éppen frissen megszülető irodalmi élet mintája nyomán – a filozófiát is a nemzeti kultúra élő területeként igyekszik elgondolni: a működő nemzeti filozófiát szerves filozófiai élettel összekapcsolva képzelel el. Az irodalmi élet intézményesülésének aktuális és sikeres példáját követve ez a fölfogás a filozófiai élet hasonló intézményesítését tűzi célul: a művet alkotó filozófus, a megalkotott filozófiai mű és a filozófiai művek iránt érdeklődő közönség valamiféle kölcsönös kapcsolatát szeretné megteremteni (PERECZ 2003a). A „magyar filozófia” ilyen értelmezése a magyar filozófia „megalapításának” – valójában majd inkább a neoabszolutizmus korszakában beteljesülő (KISS 1984; 1988) – programjaként fogható föl.

A vonatkozó érvelések határozott előföltévése a hazai filozófiai elmaradottság tételére. A sokszor megfogalmazott – hallgatólagosan pedig mindig előföltételezett – tétel szerint a filozófia a hazai kultúra gyöngén fejlett, műveletlen, szerves hagyományokat nélkülöző területe (HETÉNYI 1837, 127). Az állapotrajzokban a kontinuum tradíció hiánya jelenti a legfájdalmasabb hiányt: végső soron ez magyarázza a hazai bölcsélet fejletlen voltát (HETÉNYI 1845, 63). A filozófia elmaradottsága az értelmezők számára különösen az irodalommal való összehasonlításban lesz szembetűnő (HETÉNYI 1841, 140–141; SZILASY 1840, 88). A szerves bölcséleti hagyomány hiánya következtében a mégis föllelhető kísérletek ebben a beállításban csak az idegen munkák recepciójában merülnek ki (HORVÁTH 1846, 41; SZILASY 1840, 88).

Az elmaradottság tételének hangoztatása mellett ugyanakkor határozottan megfogalmazódik a változtatás lehetőségének meggyőződése. A közleménynek szerzői úgy érzik, éppen most jött el a pillanat, hogy a filozófia a magyar kultúra önálló területévé váljék. „Mi magyarok [...] a' philosophia' verőczérjánál [*Schlagpforte*] állunk; boldogok kik sokszor tévedő szomszédainktól, tanulhatjuk sikeresen, mit 's milly módon kelljen kerülnünk.” (GUZMICS 1840, 148.) A tudományos/bölcséleti megújulás lehetőségét e beállításban általánosan a nemzeti újjászületés, konkrétan a tudományművelés/filozofálás akadémiai intézményesítése teremti meg. Egyrészt tehát a polgári nemzet kialakulása és a tudományosság fejlődése az érvelésben közvetlen kapcsolatba kerül egymással (HETÉNYI 1841, 74–75), másrészt pedig a tudományfejlődés és a filozófiai kibontakozás legfontosabb intézményének maga az Akadémia minősül (HETÉNYI 1841; KÁLLAY 1833, 140.)

Az Akadémia pedig igyekszik is megfelelni az elvárásoknak: kezdeményezéseivel számottevően hozzájárul a hazai filozófiatudomány intézményesítéséhez. Pályakérdések meghirdetésével segíti a magyar filozófiai hagyomány reflektálását, illetve az egyes filozófiai diszciplínák meghonosítását: pályakérdést tűz ki a magyar filozófia történetének föltárása (1831), a pszichológia pedagógiai fölhasználása (1834), a panteizmus történetének megírása (1837), a szép és a fenséges elméletének bölcséleti és művészettörténeti földolgozása (1840), a társadalmi szabadságelméletek ismertetése (1843), az újkor filozófiai rendszereinek bemutatása (1845), a kortárs lélektani irodalom szemlézése (1847) tárgyában. Noha a pályakérdések meghirdetése általában is sikeres kísérlet lesz (valamennyi pályakérdésre több pályamunka érkezik), a folyóiratok közleményeiben és vitáiban kétségkívül a magyar filozófiai hagyomány föltárásának – és ezzel a magyar bölcsélet önreflexiójának – törekvése kelti a legjelentősebb visszhangot. A magyar filozófia intézményesítéséhez az akadémiai folyóiratok ilyenformán a hazai bölcséleti hagyományok föltárásának és reflektálásának formájában járulnak hozzá (HETÉNYI 1842, 32). Vita bontakozik ki arról, hogyan kellene nekifogni a magyar bölcséleti tradíció föltárásának. Előbb a munka szisztematikus előkészítése mellett hangzik el indítvány (TOLDY 1847), utóbb a szisztematikus földolgozás helyett az önálló monográfiákban történő földolgozás mellett születik döntés (SCHEDIUS 1947b, 85).

MAGYAR NEMZETI FILOZÓFIA

A „magyar filozófia” harmadik értelmezése végül sajátképpen magyar, „nemzeti filozófiáról” beszél. E szerint az értelmezés szerint a „magyar filozófia” nem egyszerűen a magyar nyelvű filozófiával azonos, nem is a magyar kultúra valamilyen önálló szféráját jelöli: a „magyar filozófia” a magyar nemzetkarakterrel adekvát, sajátosan nem-

zeti bölcseletet jelent. A konstrukció egy leíró előföltevéésre támaszkodik, és egy normatív követelményt fogalmaz meg. A leíró előföltevés szerint létezik sajátosan magyar nemzetkarakter, és ennek megfelelően létezik sajátosan magyar gondolkodásmód, a normatív követelmény szerint pedig meg kell teremteni az – ennek a magyar nemzetkarakternek és magyar gondolkodásmódnak megfelelő – sajátosan magyar „nemzeti filozófiát”.

Az értelmezés itt, az akadémiai folyóirat-közleményekben, nem formálódik valamilyen átfogó és koherens, következetesen végiggondolt és részleteiben kifejtett magyar nemzeti filozófiai koncepcióvá: néhány utalásból rekonstruálható csupán. A rekonstrukció azonban határozottan körvonalazott elképzeléseket tár föl a sajátosan magyar nemzeti filozófia nemzetkarakterológiai és történetfilozófiai alapjairól, illetve tartalmi jellemvonásairól.

A nemzetkarakterológiai és történetfilozófiai alapok a kortárs német idealizmusra, elsősorban Herderre és Hegelre támaszkodnak. Az elképzelés kiindulópontja a nemzeti sajátosságok herderi fölfogására épül. „Az emberi nem olly egész lévén, melly a' világ' minden nemzetiből 's népeiből mint meg annyi részekből vagon egybe alkotva, számtalan különbözőéseknek kell lenni az emberek között.” (SZILASY 1833, 306.) Az emberi nem egysége ilyenformán a különbségeiben nyilvánul meg, különbségei pedig az egységére utalnak vissza (SZILASY 1833, 307). A nemzetek karakterének és gondolkodásának különbségei így alapozhatják meg a különféle önálló nemzeti filozófiákat. A történetfilozófiai alapok a szellemfejlődés hegeli koncepciójára épülnek. A meghatározó gondolatmenet itt az „ázsiai népek” és a „germán népek” szembeállításával érvel. Ebben a fogalmi hálóban csak az „ázsiai” szellemtől való eltávolodás és a „szelídülő” korszellem parancsának való megfelelés jelentheti a nemzeti fölemelkedés útját (HETÉNYI 1846, 35–36).

A körvonalazódó koncepció szerint a filozófia – a sajátosan „nemzeti filozófia” – tartalmaz közvetlenül a nemzetépítést szolgáló szellemi képződmény (HETÉNYI 1837, 78; SZONTAGH 1842, 141). Ehhez a nemzetépítő tevékenységhez azonban, úgy mond, önállóságra kell jutnia. Ez, a „magyar filozófia” önállósága – és a „nemzeti filozófus” „önállása” (Hetényi 1845, 87–88) – a közlemények talán leggyakrabban megfogalmazott követelése. „[...] legyen szabad ohajtanunk: vajha a' nemzet' önállásu, 's magokat a' nemzet' szükségéhez józanon alkalmazó bölcselkedőink szaporodnának!” (SZILASY 1840, 90.) „A' magot elhinteni azért szoktuk, hogy idővel gyümölcsözzék. Talán itt az idő, hogy a' magyar önállóság, nagy tárgyokról, jól magyarul, helyes renddel bölcseledjék.” (SZILASY 1840, 97.) „[...] valahára tanújunk már mi is saját szárnyainkon repülni.” (HETÉNYI 1842, 39.) Önállóságának eléréséhez a „magyar filozófiának” mindenekelőtt szakítania kell más, idegen bölcseletek utánzásától, és vissza kell találnia a nemzeti gondolkodás forrásaihoz. Ebben az értelemben a „nemzeti filozófia” tehát, egyrészt, határozottan ellenzi a filozófiai recepciót: fölfogásában a recepció az önállóságot gátoló tevékenységnek tűnik föl (SZILASY 1840, 88–89). A recipiált nyugati gondolat nem lévén adekvát a magyarság „ázsiai szellemével”, a recepció egyébként is kudarcra ítélt vállalkozás. Következőleg, másrészt, a „magyar nemzeti filozófiának” vissza kell térnie a nemzeti gondolkodás forrásaihoz: azaz „nemzeti sajátosságunkhoz illőt” kell „a' philosophia' terén is megesközleni” (HORVÁTH 1946, 41). Ez a nemzeti gondolkodás pedig gyakorlatias karaktert mutat: a bölcselet öncélúan spekulatív jellegével szakító gondolkodásnak bizonyul. „[...] magyarjaink, mint keleti nép, az általános, egyetemes, előleges és tiszta eszmékre mit sem adnak; nem is hagyják magokat egykönnyen a'

műszavak’, rendszer’, és iskolai tudományosság’ kalitkáiba záratni, mik nélkül azonban alaposan philosophálni alig lehet; nem hagyják tehát magokat az életgyakorlattól elűtetni, a’ mi keleti, és igen jó elem bennök.” (HETÉNYI 1846, 26.)

*

A sajátosan magyar „nemzeti filozófiának” a reformkori Akadémia bölcseleti közleményeiben megfogalmazódó gondolata a magyar filozófiai gondolkodás hosszú tradícióját teremti meg. Ez az – először a reformkorban és a neoabszolutizmus korában tevékenykedő egyezményes filozófiai iskolában képviselt (PERECZ 1992; 1994; 1995) – tradíció a hazai bölcselet történetének terjedelmileg is, gondolatilag is fontos – bár igen különböző színvonalú – vonulatait öleli föl (PERECZ 2002b). A sajátképpen magyar jellegű, nemzeti filozófia elképzelése nyilvánvalóan a nemzetfejlődés megkésettiségeivel összefüggő jelenség: a nemzet keretét nem az államban, hanem a nemzeti nyelvben és a nemzeti kultúrában fölismerő nemzetfölfogás előterében bontakozik ki. Kiindulópontja az elmaradottság tudata: a hazai polgári nemzetfejlődés megkésettiségének, a szerves filozófiai kultúra hiányának érzete. Az elmaradottság kihívására e program szerint az eredeti nemzeti bölcselet ad választ. Ez elasztikus gondolati formaként különböző nemzetfölfogások és filozófiafogalmak számára nyújthat keretet, a benne megfogalmazott bölcselet azonban minden esetben a nemzetépítést szolgáló, a nemzeti művelődés szervezőerejét jelentő gyakorlati filozófia lesz. Történetileg a reformkortól és a neoabszolutizmus korától a századvégen-századelőn át a két háború közötti korszakig ívelő tradíciót jelent. A tradíció megnyilvánulásai – noha szerkezetileg szemben állnak a hazai filozófia recepciófilozófiai vonulatával (PERECZ 2003b) – reformkorban a romantika, a neoabszolutizmus korától a századfordulóig a pozitívizmus, a két háború között pedig a szellemtörténet irányzatának befolyása alatt bontakoznak ki; előbb mintegy a nemzet „megteremtésében”, utóbb mindinkább a „megvédelmezésében” vállalva szerepet.

A hosszú, több mint évszázados történet pedig itt kezdődik, a reformkori Akadémia filozófiai közleményeiben megfogalmazódó gondolatokkal.

IRODALOM

- ALMÁSI BALOGH PÁL 1834. *Felelete azon kérdésre: „Minthogy a’ philosophia minden ágának kifejtése ’s hazánkban terjesztése leginkább az által eszközölhető; ha nemzeti írónk a’ philosophiára nézve szüntelen szemök előtt tartják, milly sikerrel dolgozának elődeik, vagy miben ’s mi okra nézve maradának hátra; ez a kérdés: Tudományos művelődésünk’ története időszakonként mit terjeszt elénkbe a’ filozófia állapotja iránt; és tekintvén a filozófiát, miben ’s mi okra vagyunk hátrább némely nemzeteknél?”*. Philosophiai pályamunkák, I. Buda.
- APÁCZAI CSERE JÁNOS 1655. *Magyar Encyclopaedia, az az minden igaz és hasznos bölcsességnek szép rendbe foglalása és magyar nyelven világra bocsátása*. S. a. r.: Szigeti József. Bukarest: Kriterion, 1977.
- BALÁZS JÁNOS 1987. *Hermész nyomában: A magyar nyelvbölcselet alapkérdései*. Budapest: Magvető.
- GÁLDI LÁSZLÓ 1957. *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Budapest: Akadémiai.
- GUZMICS Izidor 1840. Philosophiai (észteni) nyelv. Közli: Briedl Fidél. *Tudománytár, Értekezések*, VII. kötet, 3–4. füzet. 143–156; 222–235.
- HETÉNYI JÁNOS 1837. A’ magyar philosophia történetírásának alaprajza. *Tudománytár, Értekezések*, II. kötet, 1. füzet. 76–164.
- HETÉNYI JÁNOS 1841. A’ nemzeti academiák’ üdvös befolyása a’ nemzeti jólétre. *Tudománytár, Értekezések*, IX. kötet, 1–3. füzet, 25–52; 71–88; 135–159.

- HETÉNYI János 1842. Horváth Ádámnak, mint bölcseletnek rövid jellemzése. *Tudománytár, Értekezések*, XI. kötet, 1. füzet. 29–39.
- HETÉNYI János 1845. Az ész és philosophia' fölségéről. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, VI. (1840–1842.), Buda. 35–64.
- HETÉNYI János 1846. A' társadalmi élet' szépsége, az egyezménytan' világánál földerítve. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, VII. (1842–1844). Buda. 18–39.
- HORKAY László 1970. A hegeli viták szerepe az egységes magyar filozófiai műnyelv kialakításában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 5. 925–935.
- HORVÁTH Cyrill 1840. A' philosophiai rendszerek' méltatása. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, IV. (1836–1838). Buda. 60–86.
- HORVÁTH Cyrill 1846. Az isteneszme' eredetéről. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, VII. (1842–1844). Buda. 40–65.
- KÁLLAY Ferencz 1833. Emlékbeszéd Kőteles Sámuel, vidéki rendes tag, felett. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, I. (1831–1832). Pest. 140–148.
- KISS Endre 1984. A magyar filozófia fő irányai a szabadságharc bukásától a kiegyezésig. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1–2. 26–69.
- KISS Endre 1988. A filozófia fő irányai forradalom és kiegyezés között: Tudásszociológiai összefoglalás. In Németh G. Béla (szerk.): *Forradalom után – kiegyezés előtt: A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Budapest: Gondolat. 336–349.
- KORNIS Gyula 1930. A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia. In *Magyar filozófusok: Tanulmányok*. Budapest: Franklin-Társulat. 5–65.
- KORNIS Gyula 1994. A magyar bölcseleti műnyelv fejlődése [1907]. In Várhegyi Miklós (szerk.): *ELMÉSZ: Szemelvények a régi magyar filozófiából*. Veszprém: Comitatus, 1994. 269–313.
- LACZKÓ Sándor 2003. *A magyar filozófiai műnyelv kialakulása*. www.phil-inst.hu/nkfp/laczko.htm
- MÉSZÁROS András 2000. *A filozófia Magyarországon: A kezdetektől a 19. század végéig*. Pozsony: Kalligram.
- PACH Zsigmond Pál (főszerk.) 1975. *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Budapest: Akadémiai.
- PERECZ László 1992. A „nemzeti filozófia” születése: Egy 1847-es akadémiai vitáról. *Gond*, 2. 29–35.
- PERECZ László 1994. Két kísérlet: Az egyezményesek és Alexander Bernát a „nemzeti filozófiáról”. *Gond*, 4. 104–128.
- PERECZ László 1995. A „nemzeti filozófia” megteremtésének kísérlete az egyezményesek bölcseletében. In Darai Lajos (szerk.): *A magyar felvilágosodás és osztrák, német kapcsolatai. Die ungarische Aufklärung in ihren österreichischen und deutschen Beziehungen*. Gödöllő: GATE Filozófia Tanszék. 36–67.
- PERECZ László 2002a. Fejlődés, kérdőjelekkel: A filozófiai tudományosság és az Akadémia, 1825–1944. In Glatz Ferenc (szerk.): *Közgyűlési előadások, 2000. 175 éves a Magyar Tudományos Akadémia*, I. (Akadémiai Műhely) Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 81–87.
- PERECZ László 2002b. Változatok a magyar filozófiára: A „nemzeti filozófia” toposza a magyar filozófiatörténetben. *Magyar Tudomány*, 9. 1242–1251.
- PERECZ László 2003a. A filozófia intézményrendszere Magyarországon: Magyar Encyclopaedia, Kant- és Hegel-vita, Alexander Bernát fordítói sorozata. www.phil-inst.hu/nkfp/perecz.htm
- PERECZ László 2003b. Die Geschichte der ungarischen Philosophie als eine Geschichte der Rezeption. *Berliner Osteuropa Info*, 19. 49–51.
- Philosophiai műszótár*. Közre bocsátja a Magyar Tudós Társaság. Buda, 1834.
- SARTORI Bernát 1772. *Magyar nyelven Filosofia, az az: a' böltsesség' szeretésének tudományából némely jelesebb kérdések*. Eger.
- SCHEDIUS Lajos 1847a. A' philos. műnyelvről. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 4. 86.
- SCHEDIUS Lajos 1847b. Jelentés a' m. philos. története' megíratásáról. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 4. 85–86.
- STEINDLER, Larry 1988. *Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung*. Freiburg–München: Alber.
- SZILASY János 1833. Az ember iránya. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, I. (1831–1832). Pest. 297–313.
- SZILASY János 1840. Ohajtások a' philosophiára nézve hazánkban. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, IV. (1836–1838). Buda. 87–97.
- SZILASY János 1847a. Indítvány a' m. philosophiai nyelv' megállapításáról. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 2. 31–32.
- SZILASY János 1847b. Lehet-e magyar philosophia? *Magyar Akadémiai Értesítő*, 6. 152–154.
- SZONTAGH Gusztáv 1842. A' magyar philosophia' alapelvei és jelleme. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, V. (1838–1840). Buda. 116–143.
- TOLDY Ferencz 1847. Indítvány a' m. philosophia' története' ügyében. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 2. 31.

Oláh Máttyás